

Landskap: Småland Upptecknat av: O.B. Waldemaar
 Härad: Östbo Adress: Lund
 Socken: Kånda Berättat av: Jacob Lilliecreutz
 Uppteckningsår: 1941 Född år: 1887 i Kånda.

Ordningsupptäckning o. s. v.	Sid. 1-22.
Kolning.	" 22-33.
Tjäderuppen.	" 34-35.
julfirandet.	" 36-49.
Ungägesliv	" 50-56.
Husgärdsågner	" 57-62.
Begravning.	63-68.
Personligheter.	69-74.
Järnkälla	75.
Tjärarna.	76-77.
Hälsning och tilltal.	78-80.
Sagsverkarnas matvårder	81-82.
Såger m. m.	83-95.

L.u.F. 34

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R No. 7541:1.Landskap: SmålandUpptecknat av: G. B. WaldmannHärad: ÖstboAdress: LundSocken: KärdaBerättat av: Jacob LillierungUppteckningsår: 1941Född år 1887 i Kärda.LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Myrmalm förekommer i mossar på land i form av järnockra som dels smältes och dels användes till rödfärg. Den grävdes upp med spadar.. Här finnes mycket myrmalm men den spelade dock en underordnad roll det var huvudsakligen sjömalm som användes. Den förekommer mer eller mindre i alla sjöarna här . Den bildas däri-
genom att de om givande trakterna äro järnhaltiga och att järnet genom grundvattnet förs ut i till sjöarna och fälles ut kring små sandkorn till en ärtas storlek och kallas då ärtmalm. Mindre klumpar som fällts ut kring fiskeexkrement och mindre partiklar kallas krutmalm. Och större klumpar som bildats kring tallbarksbitar kallas penningmalm eftersom deras storlek ungefär motsvarar kopparslantarnas.

Under tidernas lopp utvecklades en verklig masugnsdrift och särskilt i Småland blåstes sjömalmer vid många hyttor ända

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M 7541:2.

Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Walden
 Härad: Åstbo Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Källgren
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

fram på senare delen av 1800-talet. Alla dessa hyttor äro nu så gott som fullständigt nedlagda. Det är endast Åminne som ännu tillverkat tackjärn. Åminne bruk började byggas 1820 och 1826 var masugnen färdig. Malmen togs huvudsakligast från sjöarna Unnen Bolmen och Vidöstern mest från den senare. Att masugnen anlades så långt från dessa sjöar - 2 mil från Vidöstern och 3-4 mil och mer från Bolmen och Unnen - berodde på att vid Åminne fanns vattenkraft vid ett 12 meters fall mellan tvenne sjöar.

På den tiden fick kraftkällan vara avgörande när ett verk skulle läggas. Att transporter av råmaterial och färdiga produkter blevo synnerligen långa spelade mindre roll. Man var inte van vid något annat. Malmupptagningen skedde så gott som undantags-^{löst} från isen och därför kan man säga att hela masugnsdriften var beroende på av att det blev ordentliga vintrar. Vintrarna började

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

No 7541:3.

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Wallenbaum
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kända Berättat av: Frost tillverkad
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kända

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

oftast före jul och varade länge. Jag har hört berättas att malm ett år så sent som den 15. maj kördes på Vidösterns is. Under hela denna tid masugnen drevs vid Åminne -1826 till 1900- klickade ej vintervädret något enda år. Upptagningen av malm skedde uteslutande med handkraft och under vintern. I undantagsfall togs dock malm mitt på sommaren och då från särskilda för ändamålet byggda timmerflottar. När isen på höstarna blivit bärig lyste bruket i kyrkorna på att malmupptagningen fick taga sin början och samtidigt kungjordes det pris som betalades för upptagningen. Under senare hälften av 1800-talet var detta pris 17-20 öre per 100 kg. upptagen malm. En duktig malmupptagare kunde komma upp till en dagsförtjänst på 3.50-4.00 -kr vilket då ansågs som en hög dagsinkomst. Då fick han alltså taga upp 2.000 kg. malm. Det var ett ovanligt tungt och hårt arbete. I alla väder fick malmupptagaren

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

M. 7541:4

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Walden
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jost Lillienberg
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

stå på isen och hålla på med sitt våta och tunga arbete. Hans utrustning bestod av axelputa av trä eller dragsko som det också kallades, vidare av dragstång med dragrakasällingen och kastrakan samt kälken med vindskydd av granris eller halm. En viktig del av utrustningen var också träskostövlar och getraggsvantar. Träskostövlarna bestod av vanliga träskor gjorda av en träskomakare och på dessa spikade de själva ett gammalt stövelskaft. Dessa stövlar voro varma och fullständigt vattentäta. Getraggsvantarna stodo länge mot våta eftersom raggen var fet och kunde även sedan de voro våta hålla värmen. När malmupptagaren kom ut på isen ställde han upp sin kälke med vindskyddet mot vinden och slog upp malmhålet. Redan detta arbete fordrade vara ty hålet som var 1.5-2.00 meter i diameter skulle huggas så att det var vidare nedtill. Han provade så hur mycket som

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R 7541:5
Landskap: Småland Upptecknat av: A. P. Waldenström
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Lillierup
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

fanns under hålet på botten. Han ville undersöka om det lönade sig att "dra" där och det gjorde han på så sätt att han drog rakan löst över botten under det han höll örat intill dragstängen. Det skrapande ljud som förekomst av malm åstadkom leddes i dragstängen och upptagaren kunde avgöra om det lönade sig att arbeta där. I så fall började han med dragrakan var-s stång stöddes mot den av dragskon eller axelputan skyddade axeln att draga ihop malm mitt under hålet. Givetvis följde vid denna hopdragning både lera bottenvegetation och annat med och därför måste malmen göras ren från allt sådant och detta skedde med kastrakan. Genom att kasta malmen upp och ned med små korta hastiga kast sköljdes föroreningarna bort och malmen låg ren och fin i sin hög på botten. Så sattes "sällningen" ned - den såg ut som ett stort säll- och med kastrakan kastades malmen in i detta och så togs den upp

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

No. 7541:6.

Landskap: SmålandUpptecknat av: A. A. WaldenströmHärad: ÅstorpAdress: LundSocken: KärdaBerättat av: Jacob KällcrantzUppteckningsår: 1941Född år 1887 i KärdaLUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

på isen och lades i hög. Så fortsatte arbetet tills det icke fanns mer att taga i hålet och så var det att slå ett nytt malmhål. I allmänhet brukade ett 20-tal malmupptagare arbeta samtidigt, vadan den kvantitet som togs upp per dag belöpte sig på ett 40-tals tons malm. Icke sällan förekom det att fornsaker svärd och spjutspetsar och dylikt följde med upp i sällningen. I Jönköpings museum finnas en del sådana fornsaker hämtade upp från Vidösternspotten. Så gällde det att transportera den upptagna malmen den flere mil långa vägen fram till hyttan. Nu brukade det gå så till att upptagarna gjorde upp med bönderna och andra körare i trakten så att en eller ett par upptagare hade sina bestämda körare. Det var ett mycket brokigt sällskap av körare som forslade malm till bruket. Vid malmbacken såg man sålunda fordon försända med hästar i par enbet. oxar kor och stutar. Ofta före-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

7541:7

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

A. B. Waldenström

Härad:

Åstbo

Adress:

Lund

Socken:

Kärda

Berättat av:

Jens Källcrantz

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

kom det körare med stut i enbet och icke sällan sköttes tömmarna av kvinnor . Att se ett femtiotal körare på en gång framme vid malmhögen var ingen ovanlig syn, men det var en livlig ,glad och trevlig syn. Till en början utgick likviden för körning av malm efter rydmått. Ett visst pris betalades pertumna = c:a 2 hl. men som detta system understundom missbrukades på så sätt att köra- na skaffade sig stora häckar med lösa bottnar så satta att denna lösa botten kunde befinna sig mitt i häcken. Köraren fick då be- tala för dubbelt så mycket malm som han i verkligheten hade kört. Detta missbruk var visserligen sällsynt men det fanns och därför övergick man att betala efter vikt. Icke heller detta system gick fritt från små friktioner och fuskförsök. Förvaltaren vid bruket hade vid vägningen av malmlasset en gång observerat ~~ett~~ att en av körarne alltid satte ena foten på vågen och försökte göra sig

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R Ab. 7541:8.

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Waldemann
 Härad: Osbo Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Lillicrans
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

så tung som möjligt . Förvaltaren sade ingenting under tiden men när avlöningsdagen kom sade han till köraren:" Hör du jag uppskattar din vikt till 70 kg. Är det riktigt?"-"Ja s-varade köraren," det är något så när "-Nå sade förvaltaren,"Du har kört 60 lass och nu drar jag ifrån 60 gånger 70 kg. och här har du resten av pengarna." Köraren blev mer långhalsad än han förut var.

Till båsningen av tackjärn erfordrades en stor myckenhet träkol. Per dygn åtgick c:a 20 läster kol(en läst:20 hl.). men på den tiden var det ingensom helst svårighet att skaffa fräkol. Och det var prima kol som levererades. Så gott som all skog av alla dimensioner kolades. Den stybb som då förtiden risslades bort var i storlek större och bättre än nuvarande s.k. sågverks- eller ribbkol. Den enda inkomst så gott som som sko-

Skriv endast på denna sida!

ACC. NR 7541:9

Landskap: Småland Upptecknat av: O. B. Waldenström

Härad: Åstbo Adress: Lund

Socken: Kärda Berättat av: Jacob Lillierentz

Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

garne då lämnade var just i form av träkol och i socknarne runt om Åminne kolades det flitigt och någon brist^{ridde}valdrig. På grund av riklig tillgång var priset ej högt. Ett vanligt pris var 3-4 kr. per läst, fritt levererat i brukets kollada. Som betalningsmedel för kolen begagnades så långt fram som till ^{på} 1970-talet och även senare en liten rund mässingsbricka i vilken inhöggs det antal läster kol vederbörande hade levererat. En eller ett par gånger om året inlöstes dessa brickor mot kontanta pengar och under tiden hade dessa kunnat användas i handeln som gångbart mynt. Även begagnades de s.k. kolpinnarna som likvid. Dessa pinnar utgjordes av en kluven träbit. När betalningen skedde inlades de två bitarna intill varandra och tvärs över dem sågades vissa märken olika för olika stor leverans. Säljaren fick den ena hälvan och brukskontoret förvarade den andra delen av stickan.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M. 7541:10.
Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Waldenström
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärla Berättat av: Jacob Lilliering
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärla

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När så inlösen ~~mot~~ mot kontanta pengar ägde rum skulle den halvdel som presenterades mot inlösen passa in mot den på kontoret förvarade andra halvdelen. Båda stickorna hade dessutom försetts med samma nummer så att man vid inlösen på kontoret lätt kunde taga fram samma motsvarande halva. Därigenom hade man kontroll på att ägaren inte kunnat göra nya skåror i sin halvdel ty alla måste passa med skårorna på den andra stickan.. Det var ^{en} enkel och praktisk bokföring. Vid sidan av - eller rättare - tillsammans med träkolen begagnades en stor myckenhet småhuggen ved ~~och~~ främst då bokved men även björkved.

Det viktigaste av ~~för~~ förarbetena för påblåsningen i hyttan var den s.k. ställningen.. Masugnspipan skulle ställas som det kallades. Nedre ~~pipan~~ delen av masugnspipan var smalare än den övriga delen och denna trängre del kallades stället, som skulle gö-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M. 7541:11

Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Walden

Härad: Östbo Adress: Lund

Socken: Kärda Berättat av: Jacob Tillis

Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ras fullständigt eldfast för att kunna motstå hettan vid blåsning
en och där~~för~~ stampades den ytterst omsorgsfullt med med krossad
kvarts och grönsten. När detta ganska tidsödande arbete gjorts
börjades eldningen av pipan.. Pipan skulle eldas d.v.s. torkning
av stället och själva pipan skulle äga rum. Denna eldning skedde
med ved till en början smått och försiktigt för att undgå spricke
ning men så småningom utökades brasornas storlek. Denna eldning
tog ganska lång tid - det var en stor muryta, masugnspipan var 40
fot hög - som kulle torkas och helst skulle pipan vara så het ef-
ter eldningen att när kolen sedan fylldes i skulle dessa självtända
Sedan ledningen var klar återstod det sista förberedande arbetet
eller fyllningen av pipan. Denna fyllning gick så till att pipan
försågs med ett visst antal tomsättningar d.v.s. enbart träkol
fylldes i. Därpå följde vanliga sättningar d.v.s. malm och kol

ACC. N:R No. 7541:12.

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Waldemann
 Härad: Östbo Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Tillisberg
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

omväxlande jämte något kalksten. När så pipan äntligen var fylld så stod hyttan färdig för påblåsning.

Denna påblåsning - inledning till en hel lång masugnsblåsning var en högtidlighet för sig och en verkligt stämningsfylld sådan. I hyttan samlades ägaren och hans familj, alla arbetarna och deras anhöriga samt dessutom många, många andra från trakten. Det var tyst och andaktsfullt som i kyrkan - t. o. m. den med kol och malm fyllda pipan stod tyst och väntade. Församlingens kyrkoherde anlände och höll hyttpredikan. När sista psalmen sjungits och kyrkoherden nedkallat Guds välsignelse över det förestående arbetet gavs tecken till den arbetare, vanligen den äldste och mest betrodda, som stod redo vid luckorna till blåsning-maskinens vattenhjul. Man drog luckorna, blåsmaskinen gick i gång, dånade rusande de blästern genom formarna in i pipan och masugnen var i gång.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

M 7541:13.

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

A. B. Wallman

Härad:

Örebro

Adress:

Lund

Socken:

Kärla

Berättat av:

Jacob Källström

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kärla

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Pipan var nu fylld med omväxlande kol och malm och sedan bläste-
tern släppts på, började själva malmsmältningen som ägde rum i
smältzonen, som var belägen mitt för och ovan formerna. Det smäl-
ta järnet sjönk ner till botten av pipan, det förutömtalade stället
- slaggen såsom varande lättare än järnet flöt ovanpå detta. Var
fjärde timme gjordes utslag, det smälta järnet tappades ut pipan
och leddes ut i "bänken", en sandbädd, i vilken gjorts formar för
järnet. Slaggen fick tappas oftare än järnet när slaggbildningen
var ganska riklig. Allefter som smältningen ägde rum sjönk ju gi-
vetvis innehållet i pipan och därför måste påfyllning ske undan
för undan. Denna påfyllning eller uppsättning krävde ungefär 36
uppsättningar per dygn och skedde självklart överst i pipan på
den s.k. "kransen". Upp till kransen fick uppsättaren försla all
malm och kol - malmen i stora skottkärror och kolen i särskilt för

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

No. 7541:14

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

O. B. Waldemaar

Härad:

Östbo

Adress:

Lund

Socken:

Kånda

Berättat av:

Jost dilliecrantz

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i

Kånda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ändamålet byggda trattformiga korgar, som monterats på kärror. Nu låg kolladan ett bra stycke från kransen och en betydande stigning ledde därifrån och upp till kransen. När nu tre kolkorgar om tre tunnor vardera gick åt ~~10~~ till varje sättning, således 108 korgar per dygn och ungefär 18 tons malm per dygn så inses lätt att det inte var något latmansgöta att vara uppsättare. Besättningen vid masugnen bestod av masmästare, hyttedrängar, slagghörare, bänkformare, uppsättare, kolfatare och kolrisslare. Dessa voro för-delade på två vakter som arbetade varje vakt 6 tim. Arbetstiden blev alltså 12 tim. per dygn för varje vakt. Avlöningarna voro inte stora. De varierade från 96 öre till 1.50 kr, per dag eller kanske man skulle kunna säga per dygn. Som flertalet av masugnsarbetarna voro torpare eller mindre arrendatorer och hade långt till sina respektive hem fingo de la-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

M. 7541:15

Landskap: Småland Upptecknat av: O. B. Walden
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Knästa Berättat av: Jacob Lilliereng
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Knästa

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ga sin mat själva och det gick vanligen till så att potatisen rostades i den heta sanden efter ett slagguttag, fläsk, sill och annat sågel stektes på det nyss utslagna heta järnet, där även kaffekokaren stod och puttrade. Frivakterna tillbringades på inte kransen - ett mindre logement om man får uttrycka sig så med träbritsar till sängar. Även den enklaste bekvämlighet var ett okänt begrepp men förnöjsamheten och arbetsglädjen var det inget fel på. Under mörka kvällar var det utomordentligt vackert att betrakta ett utslag och att se det vitglödande och vattentunna järnet rusa genom sandrännan ~~ta~~ ut i bänken. Det blev vid utslagen så glust i den eljest skumma och mörka hyttan att det allra minsta föremål i hyttan klart kunde iakttagas. Manligt var också att traktens ungdomar om kvällarna särskilt då lördags- och söndagskvällarna samlades i hyttan för att vara närvarande vid ut-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

No 7541:16.

Landskap: SmålandUpptecknat av: O. B. WaldmannHärad: ÖstboAdress: LundSocken: KärdaBerättat av: Jacob LethersundUppteckningsår: 1941Född år 1887 i KärdaLUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

slagen. Det var den tidens sätt för ungdomen att roa sig på.

Det var ett billigt men trevligt nöje.

När järnet efter utslaget kallnat slogs det av i "gösar", vägdes och staplades upp i järntravar. I allmänhet höll sig produktionen av järn i c:a 7-8 ton per dygn. Det utvanns ungefär 47% järn ~~mal~~ ur malmen. Järnet sorterades efter sin hårdhetsgrad i olika nummer från kiselhaltigt s.k. mjukt eller grått järn till ~~mangan~~rikt eller s.k. hårt eller vill järn. Så var järnet färdigt för försäljning och transport. Transporten av järnet var mycket besvärlig. Det kördes landsvägen dit antingen till Jönköping dit det var tio mil eller den tolv mil långa vägen till Halmstad. Härifrån fraktades det sjöledes till avsättningsorterna: Trollhättan, Motala, Stockholm, Malmö, Ystad m.fl. platser. På den tiden voro vägarna synnerligen dåliga, körarnas såväl dragare

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. 7541:17

Landskap: Småland Upptecknat av: O. O. Waldman
 Härad: Bohus Adress: Lund
 Socken: Kädda Berättat av: Jacob Lillcrantz
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kädda.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

som vagnar små och klena så det är lätt att föreställa sig att las-
 sen ej kunde bliva så stora. En järnfora Aminne - Halmstad el-
 der Aminne-Halmst-Jönköping och åter tog en veckas tid i anspår.
 Dessa järnforor hade emellertid flera uppgifter att fylla än att
 transportera järn. ^{för} Bärskilt från affärsmännen i Värnamo spela-
 de dessa foror en stor roll. De togo nämligen med sig "baklass"
 från Jönköping och Halmstad varor och andra förnödenheter till
 handlandena i Värnamo. Ödsliga voro vägarna på den tiden och
 forkarlarna hade endast att köra så länge dagen räckte och över-
 natta där de voro då dagen tog slut - allt under bar himmel och
 vid en nying. Så småningom förbättrades kommunikationerna. Söd-
 ra stambanan blev färdig och Lamhult blev närmaste järnvägssta-
 tion. Det blev endast 5 mil att köra istället för 10-12 mil.
 En avsevärd förbättring. I mitten på 1880-talet blev Halmstad-
 Nässjö järnväg färdig och stationen kom på fem kilometers av-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

No. 7541:18

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

A. B. Waldemar

Härad:

Östbo

Adress:

Lund

Socken:

Kvinda

Berättat av:

Jens Lilliecrantz

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887

i

Kvinda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

an-
stånd från bruket och därmed sågos alla transportbekymmer för
järn och träkol vara borta. Men malmen måste dock alltjämt fors-
las den långa vägen från sjöarna. Men man ~~ä~~ kan säga att just
med de förbättrade kommunikationerna började bekymrena på allvar.
Järnvägarna förde med sig att skogarna fingo ett annat värde. Av-
verkningar och försågningar började i stor skala. Sågar byggdes
upp litet varstans i trakterna. Och denna nya industri behövde
folk. Arbetet i skogarna och vid sågarna var betydligt lättare
och bekvämare än det på sjön vid malmupptagningen. Det gick lätta
re att köra virke än att forsla malm den långa, långa vägen upp
från sjön. Och så började svårigheten att få malmupptagare och
malmkörare att bli alla kännbarare och till sist tvangs det ena
bruket efter det andra att lägga ned de gamla hyttorna och bygga
nya på ~~de~~ ställen som hade bättre kommunikationer. Malmupptaga-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

M. 7541:19

Landskap:

Småland

Uppptecknat av:

A.B. Waldenström

Härad:

Åsbo

Adress:

Fru K. Lillierentz

Socken:

Kända

Berättat av:

↓

Upppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kända

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

rens strävsamma arbete övertogs av moderna uppfodringsverk och ke
kolkörarnas långa, brokiga rad ersattes av ångslupar med malmprå-
mar på släp. Den nya tiden hade brutit in och 1800-talets bruks-
idyll var slut.

Skriv endast på denna sida!

ACC. NR. 7541:20.

Landskap: Småland

Upptecknat av: A. B. Waldemar

Härad: Öster

Adress: Jacob Lillierum

Socken: Kärla

Berättat av: J

Uppteckningsår: 1941

Född år 1887 i Kärla

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Gårdens snickare gjorde kolpinnarna som voro ungefär $1\frac{1}{2}$ decimeter gånger 4 cm.

Kransbesättningen bestod av följande arbetare:

2 uppsättare, 2 kolkörare, 2 malkörare.

Nere i hyttan arbetade masmästare en hyttedräng, och en till två och en bänkbormare, slaggbörare. Masmästaren hade ansvaret för masugnens drift och han visste i allmänhet när det var lämpligt att göta ut - slaget d.v.s. att tappa ut järnet. Hyttedrängen högg upp en ränna i sanden i vilken järnet skulle rinna ner. Den höggs upp med stora järnkrattor s.k. rakor och rännan ledde ned till "bänken" som bestod av sand vilken fuktats med lervatten och som formats. Med träformar gjordes avlånga hål i sanden s.k. "gösformar" och i botten på varje sådan håla sattes en stämpel av ÅE sammanskrivet -Åminne bruksstämpel.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M 7541:21

Landskap: Småland Upptecknat av: O. B. Waldenström
Härad: Åstbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Källström
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Med hackor av trä randades sanden och i varje sådan rand var tre gösformar som fylldes av det utfinnande järnet. När sedan gösarna voro färdiga räfsades sanden ut igen och fuktades med nytt lervatten och sedan kunde man stämpla ut nya former.

Skriv endast på denna sida!

ACC. NR. M. 7541:22.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Malmsjötagare, diäkolarna
och hyttarbetarna voro huvud-
sakligen förmåne av den kring-
vande lantbefolkningen och
som arbetade på masugnarna.

ACC. N:R. M. 7541:23.
Landskap: Småland Upptecknat av: O. B. Wallenstam
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Kihlström
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Kolning.

Skogsägarna hade ingen annan förtjänst på skogen än kolsäl^aning till bruken. Dels köpte bruket skogar och kolde själva dels kolade bönder och sålde till bruket.

Det fanns två sorters milor : ligg- och resmila.

Ungefär $1\frac{1}{2}$ fot djupt ned skottades jorden undan så att man fick en fin jämn rundel i marken och den undanskottade^a jorden lades i en krans runt om som en vall. I mitten på denna rundel sattes en påle vid vars översta ända en triangelformad trästomme var fastspikad och denna triangel bildade liksom ett rökhål. Sedan restes de mindre stockarna runt om denna pålen och de längre stockarna utanför dessa och slutligen de längsta stockarna som bildade den yttersta laget och vilka vilade inte mot pålen utan mot den triangelformade ställnigen.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

M. 7541:24.

Landskap: Smsäländ Upptecknat av: Q. B. Wellenau
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Tillisberg
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Uptill i milan bildades således en triangelformad öppningen.

Sedan skulle milan stybbas det vill säga den skulle täckas med ett tjockt täcke av granris och jord som packades samman så att det blev lufttätt. Då kastades bränder ned genom det triangelformiga hålet i milan och när dessa antänt trädstockarna i milans botten så täptes hålet till med jord och granris och så började själva kolningen. Med en lång smal järnstång började man taga upp rymningar d.v.s. man stack de långa järnstängerna in genom genom stybben mot milans mitt så att det bildades ett lufthål. Sådana lufthål tog man upp runt milans botten i jämnhöjd med marken. Genom dessa trängde då röken ut och så de bildade draghål således.

Så länge den utträngande röken var grå var det ännu ej färdigt för att taga upp nya rymningar men när röken började bli-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M. 7541:25

Landskap: Småland Upptecknat av: E. A. Waldenström
 Härad: Östbo Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Liljeberg
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

va blå gjorde man nya rymningar strax ovanför de gamla hålen. och efter hand som de nedre lagren i milan kolades togs nya rymningar upp. Men under tiden som kolningen ägde rum skulle milan "klubbas" för att inga tomrum skulle uppstå i milan. Därigenom undvek man också att inga förrädiska "frethål" uppstodo. Annars kunde elden bryta sig igenom på sådan ställen så att veden förbrändes till aska istället för att kolas och då uppstår ett sådant frethål att kolaren kan falla ned i milan och då finns det ingen räddning för honom. Vid själva klubbningen använd^{es} en granstocksklubba ungefär 40 cm. i diameter och med denna gingo kolarna då runt milan och klubbade den. För att komma upp på milan hade man en stock med trappsteg inhuggna i själva stocken och fyra sådana stockar hade man i allmänhet rest omkring milan men under själva klubb-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

M. 7541:26.

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

A. B. Waldenström

Härad:

Bothner

Adress:

Lund

Socken:

Kånda

Berättat av:

Jens Lilliesand

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887

i

Kånda.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ningen fingo kolarna gå ut på själva milan och det var då som de kunde störta ned i ett sådant frethål om de ej klubbade ordentligt. Alltefter som milan sjönk ihop klubbades den samman för att det skulle vara samma luftmängd inuti den. Det tog i allmänhet fyra veckor för att ryka ut en sådan mila. Milan var i regel en femton famnars mila d.v.s. 15 famnar i omkrets. En skicklig kolare kunde få ut mer kol av en mila än en mindre skicklig. När kolningen var slut skulle milan stå praktiskt taget orubbad och stockarna skulle stå på samma sätt men förkolnade. En kolare som hade en hjälpkolare kunde tillsammans med denne sköta 5-6 milor samtidigt. När kolningen var färdig rev^s stybben d.v.s. täckningen togs bort och milan revs så att kolen kom att ligga utanför själva kolbottnen i en krans runt om. När inga glöder längre fanns kvar skulle

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R.

M. 7541: 27

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

O. B. Hallenstrom

Härad:

Ostbo

Adress:

Lund

Socken:

Kädda

Berättat av:

Jacob Killecrantz

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kädda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

kolen läggas i kollada som egentligen bara bestod av ett tak för att skydda mot väta. Kolarna fingo betalt per läst och då skulle de ha gjort allt arbetet men de skulle ha kolvirket fritt ditkört och sedan skulle kolarna själva gräva kolbotten, resa, stybba, kola, riva milan och slutligen förvara den i en kollada. Sedan åtog sig bönderna kolkörningen mot betalning per läst. Kolarna fingo 3.50 kr. lästen d.v.s. för 20 hkl. Milorna sattes i allmänhet upp under vårarna och höstarna för att undvika skogseld på sommaren ifall milan skulle "kasta". Det kunde ibland bli som en ~~exp~~ explosion i milan så att hela milan tog fyr och endast blev en askhög och då kunde lätt en skogsbrand bli följden.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

No. 7541:28

Landskap: Småland Upptecknat av: O. B. Hallenstrom
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Hillebrand
Uppteckningsår: 1941 Född år 1888 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Sedan skulle kolen risslas i kolladan . Två risslare sik-
tade den med ett ståltrådsrissel och sedan var det två fatare
som skulle fata kolen i kolkärrorna.

Skriv endast på denna sida!

Kolackojouua voro tältformiga med en rektangulär plan samt liksom en absid vid ena kortsidan. På båda långsidorna fanns två bordsar - inte tillräckligt långa för en stor kark - som bildades av gjälor mellan eldarna bordsarna var gånge nedgrävd ungefär $\frac{1}{2}$ meter så att bordsarna voro lagom för sitt höjd. Gjälorna bordsarna voro täckta blod med gravis och gånge snellen var blod dete tilldrampade jordgolv. Vid varje ända var två mot varandra medställda grenar som bildade den stormen på vilken lagasupplade - jämförbar med åslinan i ett tält. Mot denna

vilade ytterligare nedskälda
stänger bildade en hel tak-
stomme. Denna kläddes med
granis och jerd. På köttvidan
mitfån dörröppning var en
spis uppmurad av stenar. Men
bruk användes ej utan stenarna
voro endast förade ovampi var.
Andra och bildade en kort rö-
gång som dock ej gjorde mycket
nytta ty köjan var oftast fylld
med röd. Det var denna spis som
utifrån ledde sig som en liten ab-
sid. Maten kokades i trebenta
grytor på den öppna spisbänken.

Kolarna lågo direkt på graniset
med ett täcke eller filt över sig
och med en kudde under huvudet.

ACC. N:R. M. 7541 131

Allgemellansat byrådes granniskt
ut med nytt.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ACC. N:R M. 7541:32
Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Waldemarm
Härad: Örebro Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Källgren
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

1916 var det en kolarskola här. En pojke hade vakten men under natten hade något hänt så att han blev rädd och han sprang direkt från kolarkojan och hem men han blev aldrig riktigt klok efter det. Vad som hade hänt vet jag inte. Ofta har jag hört uttrycket "den och den har en riktig kolar-tro." Jag har undrat om uttrycke syftade på kolarens vid-skepelse eller på hans oräddhet att gå ut på milan.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R

M. 7541:33

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Waldenstrom
Härad: Ödbo Adress: Lund
Socken: Kädda Berättat av: Yarob Killissegantz
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kädda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Tjädertupparna älskade kolröken och de slogo sig alltid
ner runt omkring själva mia^tu och ibland t.o.m. mit på mi-
lan. Men det var bara lyckosamt. Men när ugglorna börja-
de tjuta i närheten av milan var det ett olycksbådande tecken.
Men jag vet inte vad det var som kulle hända då men det var
något olyckligt i alla fall.

Skriv endast på denna sida!

ACC. Nr.

M 7541:34

Landskap: Småland Upptecknat av: G.B. Haldemansson
Härad: Östbo Adress: Lund
Socken: Kädda Berättat av: Jacob Lillicrona
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kädda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Tjädertupp.

Om en tjädertupp flyger över ett hustak skall någon i huset dö. Är det så att tuppen seglar över huset d.v.s. kommer i glidflykt så är detta absolut säkert. Det hände just här vid bruket att en arbetare kom upp på kontoret och talade om att en tjädertupp seglat över hasn has. Hans pojke dog efter en tid i scharlakansfeber. Det var ju en underlig tillfällighet.

Om tjädertuppen bara flög ϕ över taket var det ej så farligt.

Skriv endast på denna sida!

Inledningen till julen var den 10:e december då lustfiske lästes i blåt. Då hade hjärst-folket en liten kaffefest med saffransbröd och kringlor som bakats med anledning häro.

Några dagar efter började julslakten. Då slaktade man vanligen 1 gris och 1 uggst nötkreatur. Djuren skulle vara slaktade före 4 på morgonen annars lyckades inte slakten.

Den körman som hade det största förskroendet skulle vispa blodet. För att ej stelnas skulle blodet vispas allra först som det rann ned från djuren.

Slaktaren - det var ofta mas-
mästaren som slaktade - skulle
ha tre slaktknivar för varje
djur och vi fick slaktaren att ha
några slaktbitar.

Vi barn hjälpte till att stop-
pa korv. Fjällstucken var fästade
vi avskurna ox- eller kohorn
och genom dessa trycktes korv-
smeten ned med en lämplig
tråbit och sedan fick man kläm-
ma om fjällsticket med fingrar-
na och pressa ned smeten.

Sedan rökades korven i spi-
ren. Under korven ställdes en
vanlig träurn som fylldes
med fuktat snus och hassor
som man tände eld på och

ACC. NR. M. 7541 137.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

denne röken drog då förbi
konven och uppgjaf sig af dessa
röktes.

Till jul bakades alltid vort
bröd av vorten som man fick
från byggen. Det bakades i en
stor stenugn. Saffransbröd baka-
des alltid till juleu.

I bryggstugan bryggdes jul-
ölet. Först lades korn i blöt och
mälldes och sedan lades den i
ett kar med enskärpnar i botten
och därpå ett halmlager och
på ett lager med korn och ett nytt
halmlager och nytt mältilager.
Över detta hällades kokande vatten
och sedan tillvattes jäst och när
det var färdigjäst slogs ölet på
kaggar. Andra gången man slog
kokande vatten på malten er-
höll man dricka och detta var
avsett för tjänstefolket.

På kvällen skulle alla kronor och
alla mässingsföremål putas till
jul. Då fingo smederna kom-
ma upp 3-4 kvällar innan jul
vid 8-tiden och putsa dem och
så sötto de till fram på natten
och klockan 12 bjöds de på kaffe.
De fingo inte böja för 8 på kvällen
och sen hade de då sina små kaffe-
pauser kl. 12 på natten. De skulle
komma i sina stora förkläden
av kaloskim med mässings-
knappar. Då skulle de också ha
nya fina vita yllestrumpor
på sig för de sat ju i strump-
lästen och putade.

Julhögtidlighet hölls för alla arbetarna i masugnen. Prästen kom och höll en betänselor. Sedan dukades det fram bord i kyrkan med all julmaten och hemmabryggt jölöl som alla masugnsarbetarna blevo bjudesa på.

På julaftnagens morgon gingo alla arbetarna på bruket som kunde komma i främ till jölöftan. Det var såsom brukets arbetare samt deras gummor och barn som samlades till ett stort lag som gingo med facklor till kyrkan och utaför kyrkmuren kastades alla ft fack

ACC. N:R. M. 7541:41.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Lorna i en hög till och bål.
Lorna och slutade först
med bruckets nedläggning
1905.

I flyttan hade vi alltså tidigare
på julafton en fest för arbetarna
och vid 4-tiden var det dopp
i grytan i kyrket och då fick
vem som ville komma upp
och doppas i grytan.

ACC. N:R. M. 7541:42.

Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Waldman
 Härad: Ostbo Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Lillierung
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Vid jul fingo barnen ett särskilt dukat julbord med kyrka och Jesu krubba o.d. och så julhögar. På julaftons morgon fingo vi barn vars sin mindre värdefull julklapp.

Tjänarna fingo också julhögar på sitt julbord som dukades i köket till middagen. Efter middagen fingo de sina julklappar och dessa fingo de dela ut själva. Tjänarna på gården fingo också julklappar som voro litet förmer än det torparna fingo.

Vid 6-tiden på kvällen efter middagen kom jultomten -någon av tjänarna var utklädd till det- och delade ut julklapparna. Han delade bara ut ~~1~~ 1-2 julklappar åt var och en och sedan hettes det att han satt resten av julklapparna i salen som han ej orkat med.

Julhögen bestod av en saffranskrans, ⁴sanbakelser och "tum-

Skriv endast på denna sida!

ACC. N.R.

M. 7541 : 43.

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

O. B. Waldenmark

Härad:

Årbo

Adress:

Lund

Socken:

Kärda

Berättat av:

Jacob Källgren

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

mekakor". Dessa kakor bakades ut med tummarna så att de ble-
vo som en liten båt - därav namnet. De bakades endast till
jul.

Mamma reste till alla torpen vid jul. Där var mycket barn
och de fingo nyttiga julklappar och någon liten leksak. Även
till de gamla arbetarna ger vi fotfarande något till jul.
Det är ett litet standardpaket bestående av ett kilo smör,
1 paket ljus, risgryn, kaffe och socker. Sålänge vi voro små
fingo vi följa med och någon var utklädd till tomte. Vi tyck-
te alltid det var litet genant att vara utklädd. Vi hade
mask och en kolt med bälte och den tomtedräkten gick i arv
till de mindre syskonen. Vi har alltjämt tomte som kommer med
julklapparna i en säck. Vi reste alltid förr upp till fattig-
huset i Kärda men det är nu sammanslaget med Hångers. Det fick
vi barn göra och dela ut paket.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M 7541:44

Landskap: Småland Upptecknat av: A.B. Waldman
 Härad: Århus Adress: Lund
 Socken: Kärda Berättat av: Jacob Tillierantz
 Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

I julhögen fanns också ett par vanliga vetebullar och en rund

~~gl~~ glacerad kaka med en jordgubbe i mitten.

Drängarna hade alltid ylletröjor som de fingo i julklapp och vi barn hade i uppdrag att lägga dessa ylletröjor i paket och det var det värsta vi visste för yllet gick inte att lägga ihop ordentligt. Tjänarna firade julaftonen i köket där de hade sin särskilda julgran. Vi åt alltid julaftonsmiddagen i köket som då var fint i ordning -"fästmannen " i den öppna spisen var klädd med klippt glanspapper i olika färger. Fästmannen var den järnstång som bar upp spiskåpan. Under tiden som vi åt middag var alla tjänarna på sina rum. Vi åt middag kl. 3 och då hade vi alltid korv och skinka och bruna bönor och sedan lutfisk och ~~gröt~~ efteråt hallonsylt och ~~klenor~~ klenor. Aldra först var det ett smörgåsbord med all slakt

Skriv endast på denna sida!

mat. Sedan dukades middagsbor-
det till tjänarna med deras jil-
bögar till vilka även ett 3-gremsat
gås höfde. De fingo samma
mat som herreskapet men av
enklare slag. De fingo juldruka
istället för jultöl.

Sedan på kvällen vid 10-
tiden fingo alla risgryns-
gröt med en mandel i. Den
som fick mandelen skulle
bli gift eller åtminstone
förlöfad under at årets lopp.

Vi rimmade ej till gröten -
det var kanske bara någon gång
men det var inte såd hos oss.

På kvällen när allt var slut
tog pappa samt syster och jag

om hur många som skulle
fara med till julottan och
så ordnades städan för alla.

Då skulle kuskarna köra för
herrskepräst och T: e stalldrängarna
och T: e körde för tjänstfolket.

På gång när herrskepräst hade
ändrat sig och ej ville fara till
julottan utan bad kuskarna köra
för ladugårdspigarna så svarade
kuskarna att det behövdes ingen
utlänad kusk att köra för såda-

na pigor utan det fick stall-
drängarna göra i stället. Det var
en mycket sträng rangskill-
nad bland tjänarna.

Julottan började kl. 4 och så
var man tillbaka igen vid 6 el. 1/2.
Och då gick man till sängs igen en stund.

Julkappsutdelning.

Barnen och de vuxna hade
var sin julkappsutdelning.
Och det var alltid någon
av de äldre som delade ut jul-
klapparna bland barnen.

Det var oftast vore på jul-
klapparna.

På julaftonen fick barnen
vara uppe så länge de orkade.

Julaftonen firade vi i tur
och ordning antingen här på
Ämnisse eller hos kusinerna
på Källunda eller hos min mor-
mor på Belleve.

ACC. N:R.

M 7541:48

Landskap: Småland

Upptecknat av: A. B. Waldenström

Härad: Botby

Adress: Lund

Socken: Kånda

Berättat av: Jacob Lilliecrantz

Uppteckningsår: 1941

Född år 1887 i Kånda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Luffarna kommo alltid och julade nere i masugnen och fingo

ligga i inre kransen utmed pipan. De brykade komma året runt,

ACC. N:R.

M. 7541:49

Landskap:

Småland

Upptecknat av:

A. B. Waldman

Härad:

Åsbo

Adress:

Lund

Socken:

Kärda

Berättat av:

Jens Lilliereng

Uppteckningsår:

1941

Född år

1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

~~Här~~ Marskalk Löwensköld kom alltid körande med 4 svarta hästar

förspända vagnen och tillsammans med sin kusk och betjänt. till

Åminne och där stannade han i 14 dagar från den 24 oktober då

hans tjänare hade frivecka. Han var nämligen unkarl. Fler-

talet av godsägarna här voro militärer och de hade en månads

tjänstgöringstid vid sitt regemente under sommaren. och under

sommaren avstannade därför också sällskapslivet. De unga mi-

litärer som ej voro godsägare visfades som kavaljerer runt om

på gårdarna här. v Det fanns särskilda byggnader för kavaljer-

p

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. N. 7541:50

Landskap: Småland Upptecknat av: A. B. Waldenstrom
Härad: Åstbo Adress: Lund
Socken: Kärda Berättat av: Jacob Lillierantz
Uppteckningsår: 1941 Född år 1887 i Kärda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

erna. På alla gårdarna här i trakten hade man en två tre styck-

en kavaljerer de bara kommo och stannade. Alla voro de jä-

gare och det jagades kolossalt den tiden. Här var en ung löjst-

nant Hartman som kom ridande till Åminne för att dricka ef-

termiddagskaffe och han stannade på Åminne i 25 år. Han lät

hämta hit sina kläder och saker och han var endast borta en

månad på året då han gjorde sin militärtjänst.

Skriv endast på denna sida!